

ВИЯВ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СВІТОГЛЯДУ АДРЕСАНТА ПРИ ЗВЕРНЕННІ ДО ОБ'ЄКТІВ ЖИВОЇ ТА НЕЖИВОЇ ПРИРОДИ

У статті висвітлено особливості впливу гендерного чинника на вибір номінації адресата зверненого мовлення, відображеного у художньому тексті. Зокрема, до уваги взято звертання до об'єктів живої та неживої природи, які показують особливості світосприйняття чоловіків і жінок. Дослідження здійснено на матеріалі текстів сучасної української художньої літератури.

Ключові слова: номінація адресата мовлення, внутрішнє мовлення у художньому тексті.

Олеся Гаврилашук

Отражение гендерно маркированного мировоззрения при обращении к объектам живой и неживой природы

В данной статье представлены особенности воздействия гендерного фактора на выбор номинаций адресата обращенной речи, отраженной в художественном тексте. В частности, показано обращения к объектам живой и неживой природы, которые отражают характер мировосприятия мужчин и женщин. Исследование проведено на материале текстов современной украинской художественной литературы.

Ключевые слова: номинация адресата речи, внутренняя речь в художественном тексте.

Olesia Gavrylashchuk

The display of the gender-marked of outlook by an appeal to the objects of wildlife and an inanimate nature

The article deals with the peculiarities of influence of gender factor on the nomination choice of addressee that is reflected in a text of fiction. In particular, this is an address to the objects of wildlife and an inanimate which represent the particularities perception of the world of men and women. This research is analyzed on the materials of the modern Ukrainian fiction.

Key words: addressee nomination, speech as recorded in a text, an inner speech in the artistic text.

Актуальним у сучасному українському мовознавстві є дослідження гендерно маркованих особливостей світогляду мовців. Ряд учених присвятили свої дослідження виявленню характерних рис лінгвалізації світу чоловіками і жінками як наслідкам дії психосоціальних чинників та суспільних стереотипів. Зокрема, Ф. Бацевич [1], Г. Богданович [за: 7], О. Кучерук [3], А. Мартинюк [4], Л. Синельникова [за: 7], Л. Ставицька [5, 6, 7] та ін.

У попередніх дослідженнях [2] ми звертали увагу на гендерні особливості вибору номінацій адресата внутрішнього мовлення у художньому тексті, при цьому адресатом мовлення виступала особа. З огляду на те, що адресатами можуть бути інші об'єкти живої, а також неживої природи, представляємо лексико-семантичні особливості їх найменування чоловіками і жінками у внутрішньому мовленні художнього тексту.

Такий поділ адресатів здійснюємо за принципом розмежування об'єктів природи (у широкому розумінні цього слова) на органічний і неорганічний світ („Природа, -и, ж. [...] Жива природа – рослинний і тваринний світ. Нежива природа – неорганічний світ [...]” [СУМ, VIII, с. 7]), тоді як власне номінації адресата мовлення як мовний засіб звернення (а отже, мовний матеріал) класифікуємо за лексико-семантичними характеристиками.

Зазначимо, що поділ на об'єкти живої та неживої природи відрізняється від поділу іменників за семантико-граматичною категорією істот/неістот, згідно із якою рослини належать до неістот, тоді як за поділом природи на живу і неживу – до живої природи. Також з огляду на широке розуміння слова „природа” до неживої відносимо продукти людської праці (транспортні засоби, будівлі, меблі, грошові купюри та ін.), психічні стани людини, а також абстрактні поняття, що відображають особливості світосприйняття людини (світ, доля та ін.).

Оскільки до об'єктів живої матерії належать органічні утворення клітинного, тканинного та інших рівнів, вважаємо за потрібне зарахувати до них органи тіла.

Якщо дослідження номінацій адресата-особи внутрішнього мовлення у художньому тексті показало часткову незалежність чоловіків і жінок від суспільних ролей, які вони змушені виконувати у зовнішньомовленнєвому спілкуванні, то, на нашу думку, уже сам процес звернення до об'єктів живої (крім осіб) і неживої природи відображає особливості світогляду та світосприйняття чоловіків і жінок. Такі номінації адресата мовлення зазвичай не використовують у зовнішньо-

мовленнєвому спілкуванні (окрім звертань до тварин, зрідка – рослин), оскільки вони можуть бути потрактовані іншими учасниками (чи спостерігачами) комунікативного акту як ознака дивакватості чи неадекватності особи.

Л. Ставицька зазначає, що мовну свідомість виявляється в образах, виведених назовні за допомогою мовних засобів, зокрема, вони відображають особливості свідомості представників певної лінгвокультурної спільноти [5, с. 47].

Однак саме суспільство „виховує” біологічну стать, тому чоловіки і жінки стають носіями не тільки культури і звичаїв соціуму, а й їхнього відбиття у мові, яка може бути маскуліною або фемінною. Так, Л. Ставицька вважає: „Чоловіки і жінки по-особливому лінгвалізують і пізнають світ та одне одного у своїй мові, але їхні істини, освячені статтю, не повинні претендувати на універсальність. Радикальна психологія дає підстави стверджувати: є почуття, що їх переживають тільки жінки або тільки чоловіки; є смисли, які формуються у свідомості тільки жінки чи чоловіка, а отже, є відповідний цим настановам вибір мовних засобів, природний для одних і неактуальний, необов'язковий для інших” [7, с. 30].

Адресант-чоловік у внутрішньому мовленні, відображеному у художньому тексті, звертається до адресатів мовлення за допомогою наступних номінацій таких груп об'єктів живої та неживої природи:

Адресати-об'єкти живої природи:

1. Тварини, номіновані власною назвою: *Дюків виск затих. Царство тобі Небесне, брате Дюче* [ДП, с. 45] та загальними назвами у прямому: [...] *я, вправно продовжуючи вдавати доброго самарянина, ловлю себе на такій думці: „Тарганята, любі мої друзі! Та ви ж, самі того не відаючи, життя мені врятували!”* [Ю, с. 28]; *Оте щось ворухиться на спині, жалібно поскімлює... Кошенятко. Бідолашне, як ти мене настрахувало!* [ВЖ, с. 93] і переносному значенні: [...] *брате Дюче. Пробач, що ми з тобою так нехороше повелися* [ДП, с. 45]; *Їжак. А щоб ти, друже, був живий-здоровий!* [ВУ, с. 76]; *Там, на цілком збереженій бруківці лежали: здохлий щур; гігантський, просто-таки гігантський білий арктичний вовк, прохромлений відповідних розмірів дерев'яним мечем; опудало кабана. [...] Можливо, важив не сам вовк, а поєднання вовка з кабаном і щуром. О напхані собачки, що для мене ви!* [ІА, с. 8, 15].

2. Рослина, номінована ботанічною номенклатурною та народними назвами: *Омела на ліжку, і Кора за дверима. [...] Омела біла звичайна. Кора. Lipstick on the glass. О, мила імела, іволга, Viscum album L.* [Ю, с. 14-15].

Адресати-об'єкти неживої природи:

1. Психічні стани і процеси, представлені номінаціями у прямому значенні: [...] *а потім – о дитячі травми!* – почав підбирати із землі найбільші камені й жбурляти в мене [ІА, с. 45]; *Але – о болісна оmano!* – досить було необережного поштовху серця, щоб ядро зривалось і, непристойно радісно підскакуючи, котилося назустріч... ну, ви знаєте, назустріч чому [Ю, с. 38]; *Я згадую все це і починаю потроху вкриватися липким смердючим потом – прощавай, відчуття свіжості* [Ю, с. 240].

2. Абстрактні поняття: *Ну все. Прощай, злий світе, я здурів*” [ДК, с. 155].

Адресант-жінка у внутрішньому мовленні, відображеному у художньому тексті, звертається до адресатів мовлення за допомогою наступних номінацій, що належать до таких груп об'єктів живої та неживої природи:

Адресати-об'єкти живої природи:

1. Тварини, номіновані власною назвою: *Як ти знайшов мене, Алі? І де ти був досі?* [БЗ, с. 99] та загальними назвами у прямому: *Що? Їжачок? Отак посеред білого дня чеберяє собі в дровитень і не боїться? Він що, приручений? Агов, їжачок! Наколи мене на свої голочки* [МЩ, с. 36]; *Це бісове створіння замалим не вило від насолоди. Маленький хвостатий зраднику! Ну, начувайся!* [БЗ, с. 83]; *Алі терся об мої ноги і перелякано нявчав. Не бійся, малий!* [БЗ, с. 284] і переносному значенні: *Пес відбіг від них, став із протилежного боку ріки, помахав нам хвостом, облизувся (хачапурі згадав, худібно?)* [...] [КС, с. 251]; *А вчора був щур. Пацюк. Або білочка [...]. Тож воно сиділо і мацало лапками ліпку. Але ж хіба то ліпка, бідне ти моє пацючення? То так – спрощена імітація. Антистиль* [КД, с. 147].

2. Елементи живої природи (органічного світу), що відповідають за життєдіяльність людського організму на клітинному рівні, зокрема, орган тіла (тут: півкулі головного мозку), названі переносними найменуваннями (із значенням „персональні комп'ютери”): *Підкажіть-но мені, дорогенькі ПК, що таке мрія? Мильна булька? Послання незрілого розуму небові: „Хочу таку й таку цяцьку!”* [ШБ, с. 176]; *Агов, мої „персональні”! Шепніть-но мені [...]* [ШБ, с. 64].

Адресати-об'єкти неживої природи:

1. Предмети: *Мене охопило нестерпне бажання викинути слухавку з кабіни якнайдалі від себе... Підступна гадюко, з мене досить твоєї отрути* [БЗ, с. 47] – до телефонної слухавки; *Тієї ж миті мене грубо стягнули зі стільця. Я провела його сумним поглядом. Прощавай, затишний мій* [БЗ, с. 161] – до стільця.

2. Транспортні засоби, номіновані лише власними назвам: [...] *ви йдете за кермом свого авто [...] на узбіччі дороги ВОНА. [...] Газуй, Білочко, газуй!* [КД, с. 29] – до автомобіля; *Серед усього тамтешнього розмаїття кабриолетів [...] ми на орендованому „субару форестері” почувалися просто вуйками на фірі (тпррру, Ракель!)* [КС, с. 259] – до автомобіля.

3. Приміщення: *Тепер мені не потрібно більше жити у гуртожитку. Прощавай, тісна кімнато!* [БЗ, с. 137].

4. Речовина: *Водице-сестрице, допоможи мені, раз вогонь відмовився!* [ШБ, с. 197].

5. Грошова одиниця, кількість: [...] *бабла у нас було гривень тринадцять на трьох. [...] Вася відрахував достатньо. Без щедрих, правда, чайових. Прощайте, тринадцять гривень...* [КД, с. 105].

6. Твір мистецтва: *Леті, наша пєсня, вперьод (і назад?)...* [КС, с. 62].

7. Міста, номіновані власними: *Велетенський Рамір, перехиливши 45-тий келих (чоловіки в них таки п'ють – Полтаво, ти даєшся взнаки!) розповідав про те, що в Україні „нас все уважали [...]”* [КС, с. 254]; *Арриведерчі, Рома* [КС, с. 236] (назва пісні гурту „Брати Гадюкіні” „Арриведерчі, Рома”; з італ. *Arrivederci, Roma* „До побачення, Риме” – О. Г.) і загальною назвами: *Прощай, кохане місто, люблю тебе так, як не любила ще жодне місто на світі, ти моє тут кожним склопластиковим пакетом і пластиковою пляшкою, я вже мовчу про всяку там історично-архітектурну спадщину* [КВ, с. 178].

8. Елементи космічного простору, названі у прямому: *Сьогодні ти розмовляв зі мною, місяцю. Намагався налякати, а я ж не боюся* [БЗ, с. 61]; *Ми всі живемо в тобі, Небо, і Старий Платан, і Виноградна Лоза тому свідчення* [ПЛ, с. 92] та переносному значенні: *За нас, мій супутнику! Втіха очей моїх після яскравого світла безжалісної золоті зірки* [БЗ, с. 59] – до місяця; *За нас, мій коханий!* [БЗ, с. 59] – до місяця.

9. Процес: *Отож – гуд бай, вечеря на воді. Чи мені нічим повечеряти вдома?* [МЩ, с. 122].

10. Хвороби: *Але є один незаперечний хіт – перці чилі з сиром. На сніданок це – саме те, що треба. Помирай, моя застуда, з днем народження, гастрит!* [КС, с. 230].

11. Психічні стани і процеси, представлені номінаціями у прямому: *Отутечки в самий раз було б бити в дзвони й підпалювати село (чи навпаки?). Ой сійся-родися, множся й не ділися, любий наш афекте!* [КВ, с. 163]; *Просто при вході до пристойного дореволюційного будинку. Смерекова хата, батьківський поріг, так би мовити. Ех, меморія, який кльовий тортець моя мама пече. Теж „смерекова хата” називається* [КД, с. 164] – до пам'яті (з англ. *tetory* „пам'ять” – О. Г.) і переносному значенні: *Але повернімося у дитинство наше, крила соколині* [КД, с. 29] – до спогадів.

12. Абстрактні поняття: *Прощавай, світе, я йду до іншого* [БЗ, с. 155]; [...] *зростає, пречудовий світе, от, власне, і все, що я хотіла сказати [...]* [ЗП, с. 166-167]; *Господи, допоможи мені! Доле, мій янголе-охоронцю, хоч хтось!* [БЗ, с. 148].

Вищенаведені групи адресатів внутрішнього мовлення у художньому тексті та класифікація номінацій цих адресатів показала низку гендерно маркованих розбіжностей.

При звертанні до об'єктів живої (крім осіб) природи чоловіки використовують номінації адресата-тварини, які вказують на відношення до них (*брате, друже, любі мої друзі, бідолашне, зменшено-пестливе називання собачки*), тоді як жінки, окрім цього способу (*їжачок, пацюоченя, худібко*), вдаються до характеристики адресата (*малий, маленький хвостатий зраднику*). Зокрема, Л. Ставицька вважає, що саме у жіночому логосі найчастіше фокусується опредмечування речі, а не відношення [7, с. 31]. Із погляду використання лексичних засобів цю думку підтверджує Ф. Бачевич, говорячи про те, що чоловіки частіше використовують іменники і дієслова, а жінки – прикметники і прислівники [1, с. 115].

Цікаво, що до адресата-рослини звертається лише чоловік, використовуючи при цьому ботанічну номенклатурну (*Viscum album L.*) і народні (*імела, іволга*) назви, показуючи таким чином свою обізнаність у варіантах називання рослини (омели). На нашу думку, тут виявляється схильність чоловіків до інтелектуального самовираження через мову. Цікаво, що жінка-автор у подібному випадку, звертаючись до органу тіла, уникає у називанні наукового відповідника і використовує авторські метафори (*дороженькі ПК та мої „персональні”* – до півкуль головного мозку).

Окрему групу адресатів внутрішнього мовлення у художньому тексті складають об'єкти неживої природи (предмети, транспортні засоби, приміщення, речовина, грошові купюри, текст, місто, елементи космічного простору, процес, хвороби, психічні стани людини та абстрактні поняття), представлені різноманітними номінаціями адресата мовлення. Спільними для чоловічого і жіночого внутрішнього мовлення у художньому тексті є тільки звертання до психічних станів людини та абстрактних понять.

Зокрема, для номінацій адресата мовлення, у ролі якого виступає психічний стан людини, характерне інтелектуальне самовираження чоловіків через мову. Це відображено у використанні лексем у прямому значенні (*дитячі травми, омано, відчуття*), що виключають можливість двозначного тлумачення. У такий спосіб чоловіки намагаються не тільки чітко висловити думку, а й відповідати суспільному стереотипу цілеспрямованої, рішучої та компетентної у професійній сфері особи. Це знаходить підтвердження у працях багатьох вчених, зокрема, О. Кучеренко пише: „Оскільки традиційно чоловічі ролі суспільно значущіші, а жіночі часто обмежуються сімейними рамками, то перші з них автоматично стають домінуючими в соціальному житті, що певною мірою позначається на мові [...] і мовленні” [3, с. 57].

До цієї ж групи належать номінації адресата внутрішнього мовлення у художньому тексті жінок, що також виявляють „інтелектуальність” (*афекте, меморія, застудо, гастрит*), проте це може бути як виявом індивідуального авторського стилю (тут: Ірени Карпи), так і відображенням мовою статусу жінки у сучасному українському суспільстві як особи освіченої та обізнаної. Варто додати, що у цьому випадку жінки дещо намагаються „одомашнити” спеціалізовану лексику через вираження свого ставлення до позначуваних ними явищ (*любий наш афекте*) та за допомогою запису англійського слова українськими літерами (*меморія*).

При зверненні до абстрактних понять, автор-чоловік тільки раз звертається до такого адресата (*світе*), а жінки поширюють цей ряд номінацій (*світе, пречудовий світе, доле*).

Усі інші підгрупи об'єктів неживої природи (предмети, транспортні засоби, приміщення, речовина, грошові купюри, текст, місто, елементи космічного простору, процес, хвороби) стають адресатами мовлення лише у жіночому внутрішньому мовленні, відображеному у художньому тексті. На наш погляд, винятково цікавими є номінації адресата-автомобіля у жіночому внутрішньому мовленні художнього тексту (*Білочко* – власна назва, *Ракель* – назва із переносним значенням для порівняння із конем), хоч у сучасному суспільстві прийнято вважати, що це чоловіки схильні розмовляти із своїми автомобілями, даючи їм власні назви.

Як бачимо, чоловіки найчастіше вбачають потенційних адресатів лише у об'єктах живої природи, тоді як жінки активно включають до внутрішньомовного комунікативного акту об'єкти неживої природи.

Причиною такої різниці є прагнення жінок якомога швидше зруйнувати бар'єр у спілкуванні та встановити рівноправні стосунки. Ця риса, вочевидь, підсвідомо переноситься і на об'єкти неживої природи.

У цьому виявляються гендерно марковані особливості світогляду людини: чоловік бачить світ крізь призму конкретних предметів, реальних (а також потенційних) співрозмовників, підсвідомо відводячи їм певну роль та місце серед реалій буття і вказуючи на стосунки між собою та ними; жінка, будучи зорієнтована суспільними нормами поведінки на встановлення дружніх та теплих стосунків, підсвідомо може бачити співрозмовниками об'єкти неживої природи, переносючи на способи і засоби їх номінування досвід зовнішньомовленневого спілкування.

Література

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : підр. / Флорій Бацевич. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2004. – 344 с. – Бібліогр. : С. 304-317. – Коротк. термінол. словн. : С. 318-342. – ISBN 966-580-172-4.
2. Гаврилашук О. Гендерний критерій психосоціальних особливостей вибору номінації адресата мовлення / Олеся Гаврилашук // Психолінгвістика : [зб. наук. праць ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”]. – Переяслав-Хмельницький : ПП „СКД”, 2011. – Вип. 8. – С. 94-100.
3. Кучерук О. Гендерні особливості спілкування в етикетних мовленнєвих ситуаціях / Оксана Кучерук // Дивослово. – 2005. – № 8. – С. 56-58. – Бібліогр. : С. 58.

4. Мартинюк А. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі : монографія / Алла Мартинюк. – Х. : Константа, 2004. – 292 с. – Бібліогр. : С. 256-286. – (Наукове видання). – ISBN 966-342-026-X.
5. Ставицька Л. Гендерні стереотипи в сучасній мовній свідомості / Леся Ставицька // Дивослово. – 2005. – № 5. – С. 47-51. – Бібліогр. : С. 51.
6. Ставицька Л. Гендерні стереотипи в сучасній мовній свідомості / Леся Ставицька // Дивослово. – 2005. – № 6. – С. 45-50. – Бібліогр. : С. 50.
7. Ставицька Л. Мова і стать / Леся Ставицька // Критика. – 2003. – № 6. – С. 29-34. – Бібліогр.: с. 29.
8. Сукаленко Т. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові : монографія / Тетяна Миколаївна Сукаленко. – К. : Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 240 с. – Бібліогр. : С. 216-235. – ISBN 978-966-489-048-6.

Джерела

- БЗ** Багат Л. Зло : [роман] / Людмила Багат. – Львів : Кальварія, 2002. – 288 с. – ISBN 966-663-048-6.
- ВЖ** Винокуров О. Журналюга-1: Під одним дахом зі смертю : [текст] / Олександр Іванович Винокуров – К. : ТОВ „Видавництво „Браво”, 2003. – 248 с. – (Сучасний український детектив). – (Літературно-художнє видання). – ISBN 966-8507-02-9.
- ВУ** Винокуров О. Убий мене, убий... : [текст] / Олександр Іванович Винокуров – К. : ТОВ „Видавництво „Браво”, 2003. – 276 с. : іл. – (Сучасний український детектив). – (Літературно-художнє видання). – ISBN 966-8507-03-7.
- ДК** Дереш Л. Культ : [роман] / Любо Дереш. – Х. : Книжковий „Клуб сімейного дозвілля”, 2006. – 240 с. – ISBN 966-343-207-1.
- ДП** Дереш Л. Поклоніння ящірці : [роман] / Любо Дереш. – Х. : Книжковий „Клуб сімейного дозвілля”, 2006. – 176 с. – ISBN 966-343-228-4.
- ЗП** Забужко О. Польові дослідження з українського сексу : [роман] ; видання сьоме / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2004. – 176 с. – ISBN 966-8408-04-7.
- Ю** Іздрик Ю. 3:1. Острів Крк. Воцек. Подвійний Леон : [текст] ; передмова Ю. Андруховича / Юрій Іздрик. – Х. : Книжковий Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2009. – 320 с. – (Літературно-художнє видання). – (У авторській редакції). – ISBN 978-966-14-0201-9.
- ІА** Іздрик Ю. АМ™. Як досягти безсмертя в домашніх умовах : [роман] / Юрій Іздрик. – Х. : Книжковий Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2010. – 320 с. – (Літературно-художнє видання). – (В авторській редакції). – ISBN 978-966-14-0921-6.
- КД** Карпа І. Добло і Зло : [роман] / Ірена Карпа. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 320 с. – ISBN 978-966-14-0030 (дод. наклад).
- КС** Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно : [текст] / Ірена Карпа. – Х. : Клуб Сімейного Дозвілля, 2008. – 272 с. – ISBN 978-966-343-964-8.
- КВ** Карпа І. Bitches Get Everything : [роман] / Ірена Карпа. – Х. : Книжковий Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля, 2008. – 240 с. – (Літературно-художнє видання). – ISBN 978-966-343-477-3 (дод. наклад).
- МЩ** Матіос М. Щоденник страченої. Психологічна розвідка : [роман] / Марія Матіос. – Львів : Літературна агенція „Піраміда”, 2005. – 192 с. – ISBN 966-8522-45-1.
- ПЛ** Поваляєва С. Лярви. Небо кухня мертвих : [текст] / Світлана Поваляєва: Художник-оформлювач А. С. Ленчик. – Х. : Фоліо, 2007. – 185 с. – (Графіті). – ISBN 978-966-03-39-54-5.
- СУМ** Словник української мови : в 11-ти томах ; гол. ред. кол. І. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970-1980.
- ШБ** Шейко-Медведева Н. Баламутка : [роман] / Неля Шейко-Медведева. – Львів : ЛА „ПІРАМІДА”, 2006. – 258 с. – ISBN 966-8522-937-7.